

Danguolė MIKULĖNIENĖ

DĖL LINKSNIUOJAMŲJŲ ŽODŽIŲ KIRČIAVIMO VARIANTŲ  
PIETINĖSE AUKŠTAIČIŲ TARMĖSE

Iki šiol linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai dažniau aptariami bendrinės kalbos požiūriu – svarstant, kuris iš jų teiktinesnis bendrinei kalbai. Tarmėse galimi visokie kirčiavimo atvejai, tačiau paprastai linkstama į galūninį kirčiavimą (Būga 1961 : 79; Skardžius 1935 : 35–42, 144–155; 1968 : 58–59, Illič-Svityč 1963 : 29–30, 41–42, 55; Girdenis 1967 : 6 ir kt.).

Šnekamosios kalbos polinkį į oksitonezę bandyta pagrįsti statistiškai: B. Stundžios (1984 : 88) duomenimis, dviskiemeniai šakninio-galūninio kirčiavimo variantai sudaro 86% visų įvairavimo atvejų. Dažniausiai įvairuoja tos pačios šaknies priegaidės akcentinės paradigmos – pirmoji bei trečioji (plg. *béržas* 1 / *béržas* 3, *tévas* 1 / *tévas* 3), antroji bei ketvirtoji (plg. *aušrà* 2 / *aušrà* 4, *balà* 2 / *balà* 4). Perpus mažiau – 31,6% – sudaro žodžiai, kurių kirčiuotė kinta drauge su šaknies priegaide (plg. *áudra* 1 / *audrà* 4, *káina* 1 / *kainà* 4) (Stundžia 1984 : 87, 1 lentelė).

§1. Akcentinių variantų gausumu skiriasi pietinės aukštaičių tarmės: jose nemaža žodžių ir jų formų, kitaip kirčiuojamų negu bendrinėje kalboje, plg. *Zietelos ir pas\_t o k̃ ù s ž m o n i s*; *vieni v i e n ù s mégo*; *m̃as pastātēm itus p ė d ù s* (Vidugiris 1959 : 207–209) ar Dieveniškų apylinkėse užrašytus *ir dař blizga k a u l a ĩ*; *o kuř cieį r a k t a ĩ*; *pinkī t v a r t a ĩ*, *vienos dūri's* ir pan. (Lipskienė, Vidugiris 1967 : 195–196).

Šiose tarmėse ypač svyruoja vns. įnagininko ir dgs. galininko kirčiavimas: tvirtapradžiai trečiosios (kartais ir pirmosios) kirčiuotės žodžiai neretai sukirčiuojami galūnėje. Taigi Dieveniškų šnektoje gali būti pasakoma *arkliūs, galvās, grūdūs* (Lipskienė, Vidugiris 1967 : 196), Švenčubės – *karštū, nuogū, pėsčiū*; *arkliūs, karštūs* (Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas 1988 : 8), Punsko – *pėdū, pėdūs*; *gyvū, gyvūs*; *ilgū, ilgūs*; *šaltū, šaltūs* (Grumadienė 1992 : 11).

§2. Kadangi kirčiavimo variantai paprastai registruojami labiausiai nykstanciose, todėl intensyviai tiriamose pietinių paribio aukštaičių tarmėse, tai akcentinių gretybių buvimas neretai siejamas su slavų kalbų įtaka (plg. Zinkevičius 1966 : 31). Jų nuolat veikiamas, sutrinka tarmės priegaidžių ryšys su kirčio vieta tam tikrose žodžio formose, linkstama į morfologinį akcentinės paradigmos išlyginimą – koloninį ar galūninį kirčiavimo tipus (plg. Grumadienė 1988 : 144; 1994 : 104).

Yrant tarmės kirčiavimo sistemos, slavų kalbos, be abejonės, atlieka katalizatoriaus vaidmenį, tačiau ne visuomet kirčiuočių mišinys laikytinas nauju reiškiniu. Aptariamųjų variantų aptinkama ne tik nykstančiose paribio šnekose, bet ir visame pietinių aukštaičių (dzūkų) bei gretimų šnektų plote<sup>1</sup>. Daigi į šiaurę nuo jo – pavyzdžiui, pietinėje rytų aukštaičių širvintiškių tarmės dalyje, kur drauge pastebimos ir koloninio kirčiavimo tendencijos (Morkūnas 1969 : 117). Taigi – iki kirčio atitraukimo zonos.

§3. Bandyta ieškoti fonetinių šio reiškinio priežasčių: jis aiškintas prastesniu ilgųjų balsių priegaidžių skyrimu rytų bei pietų aukštaičių tarmėse (Stundžia 1984 : 86), tvirtagalės ir tvirtapradės priegaidžių tono supanašėjimu (Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas 1988 : 8) ar tvirtagalės žodžio kamieno priegaidės pritapimu prie tos tarmės tvirtapradės (Grinaveckis 1991 : 110–111). Tačiau formų su išlaikyta tvirtaprade priegaide buvimas – pavyzdžiui, vns. galininkas *kárštą* (trm. *ká.rštu.*) šalia *karštų*, *karštūs* ar *árklį* (trm. *á.rkl'i.*) šalia *arklius* (bei *árklus*) (Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas 1988 : 8) – rodo, kad pietinėse aukštaičių tarmėse kamieno akūtas nėra visiškai sunykęs. Be to, gerai išlaikyta fonologinė priegaidžių priešprieša dvigarsiuose<sup>2</sup>.

Z. Zinkevičiaus nuomone, toje pačioje vietovėje (ir net to paties informanto – *aut. p.*) vartojamos kelios gretiminės formos rodo nefonetingą kirčiavimo variantų prigimtį, tad pirmiausia aiškinamos "senovinio kirčio pamiršimu ir vėlesniu jo analoginiu išlyginimu" (Zinkevičius 1979 : 91). Taigi logiška manyti, kad "išlygintieji" variantai, sinchronijos požiūriu laikomi hiperkorekciniiais (Grumadienė 1988 : 144–148), gali turėti ir istorines egzistavimo prielaidas.

§4. Jas buvus jau liudija M. Daukšos raštai, plg. M. Daukšos \**daiktūs* (*daiktūs*) šalia *dáiktus* (*dáiktus*), \**darbūs* (*darbūs*) šalia *dárbus* (*dárbus*, *dárbus*), \**pedàs* (*pedàs*); \**gardžiàs* (*gardžiàs*) šalia *gárdžius* (*gárdžius*, *gárdžius*), \**gyvù*, *gyvùs* (*giwù*, *giwùs*) šalia *gývus* (*gývus*), \**pilnù* (*piłnù*), taip pat \**aiškùmi*, \**patogùmi* (*aiþkùmi*, *patogùmi*) šalia *áiðkius*, (*ne*)*patógius* (*aiþkius*, acc. pl. *patógius*, *nepatógius*).

Kažin ar šie galūninio kirčiavimo daiktavardžiai tėra paprastos korektūros klaidos – daugiskaitos galininko forma \**daiktūs* P. Skardžiaus aptikta penkis kartus (*dáiktus* – šešis), \**darbūs* – tris kartus (*dárbus* – taip pat triskart). Visiškai tikėtina, kad M. Daukšai jie galėjo būti pažįstami iš pietinių aukštai-

<sup>1</sup> Tai rodo Lietuvių kalbos instituto Kalbės ir dialektologijos skyriaus rankraštyno ir pastarųjų metų dialektologinių ekspedicijų (1991 m. – Žasliai, Pelesà, 1992 m. – Valkiniškai, Dievėniskės, Balbiariškis; 1993 m. – Lėipalingis, Mielagėnai, 1994 m. – Dievėniskės, 1995 m. – Vištytis) medžiaga.

<sup>2</sup> Ilgųjų balsių (resp. *ie*, *uo*) priegaidės dar per mažai ištirtos. Nors ir apie vakarinius dzūkų kaimynus, rytinius kapsus, sakoma, kad jie taip pat "beveik neskiria /.../ kirčiuotų ilgųjų balsių bei dvibalsių *ie*, *uo* tvirtapradės ir tvirtagalės priegaidės" (Lietuvių 1970 : 29), rodos, ankstoka kalbėti apie jų niveliaciją žodžio kamiene (plg. Grinaveckis 1991 : 118–119). Juolab, kad pietiniai vakarų aukštaičiai net nekirčiuotų skiemenų akūtą tebeskiria nuo cirkumflekso (Girdenis 1973 : 74–75; Zinkevičius 1983 : 121–122).

čių tarmių arba, pasak P. Skardžiaus (1935 : 40), "tai galėjo būti ir vilniečio korektoriaus padaras". Nors galūnėje sukirčiuotas formas (bent jau būdvardžius) P. Skardžius ir priskyręs prie korektūros riktų, tačiau jo nuomonės neparemia senųjų raštų įvardžiai, skaitvardžiai, nė patys būdvardžiai.

Kad galūninio kirčiavimo žodžių negalima laikyti nei atsitiktinumu, nei apsirikimu, rodo M. Daukšos įvardžiai *kokiš*, *~ià*, *tokiš*, *~ià*: nuosekliai galūnėje kirčiuojamas vns. įnagininkas *\*kokià* (*kokiá*, *koké*), *\*tokià* (*tokiá*) ar dgs. galininkas *\*kokiàs* (*kokés*, *kokiás*, *kokéjg*), *\*tokiàs* (*tokés*) šalia *tókiàs* (*tókiàs*), *\*tokiùs* (*tokiús*) šalia *tókius* (*tókiūs*) drauge su kitomis linksnių formomis liudija juos buvus oksitonais (Skardžius 1935 : 198). Įvardžiai baritonai gretiminių galūninių kirčiavimo formų nėra turėję.

Skaitvardžiai, kaip ir įvardžiai, taip pat, rodos, buvo išlaikę galūnės kirčiavimo paradigmą. Tai rodo M. Daukšos raštų dgs. galininko lytys *\*keturiàs* (*kie<sup>a</sup> turiás*, *keturés*), *\*septyniàs* (*septinés*) (Skardžius 1935 : 183) bei 1605 m. anoniminių katekizmo negimininės skaitvardžių formos *\*pirmà* (*pírmá*), *\*ant(a)rà* (*vntárá*), *\*trečià* (*Trecià*) šalia *trēčia* (*Trécia*), *\*ketvirtà* (*Ketwirtá*) (Zinkevičius 1975 : 63).

§5. Dėl nedidelio pavyzdžių skaičiaus galūninio kirčiavimo reliktais sunku pripažinti *\*gardžiùs*, *\*gyvùs*, *\*pilnù*, — juolab, kad K. Būga formą *\*gardžiùs* linkęs aiškinti kaip kitos šnektos lytį (Būga 1961 : 77). Vis dėlto netiesioginių įrodymų yra.

Pirmiausia — tai dviskiemenių akūtinių vyriškosios giminės būdvardžių dgs. vardininkas *baltì* (<*\*bált-íe*), kirčiuojamas galūnėje — visiškai taip pat, kaip *pirmì* (<*\*pírm-íe*) ar *koki* (<*\*kák-íe*), ir moteriškosios giminės vns. vardininkas *baltà* (<*\*bált-â*) — kaip *pirmà* (<*\*pírm-â*) ar *kokià* (<*\*kák-(j)â*). Taigi prieš išgalint Saussure'o ir Fortunatovo dėsniui, kirčiavimu — dviem akūtais — šios formos visiškai nesiskyrė nuo vns. įnagininko ir dgs. galininko, plg. *báltu/baltù* (<*\*bált-úo*), *báltus/baltùs* (<*\*bált-úos*) (Mikulėnienė 1993 : 22).

M. Daukšos laikais Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis jau buvo paveikęs tvirtagalės šaknies baritonus, plg. *\*drąsus* (*dráfus*), *drąsu* (*dráfú*), bet *drąsiùs* (*drąfiùs*), *\*graūdus* (*gráudus*), *graūdumi* (*gráudumi*), bet *graudžià* (i.sg. *graudžiá*), *\*suñkus* (*fýkus*), *suñku* (*fýku*), bet *sunkiùs* (*fýkiùs*) (Skardžius 1935 : 143–144). Tada kuo, jei ne šakninio kirčiavimo pėdsaku, reikia laikyti *\*sveiki* (*fweiki*), *sveikus* (*fweikus*) šalia *sveikà* (*fweiká*), *sveikàs* (*fweikás*), *sveikù* (i.sg. *fweikú*) (Skardžius 1935 : 151)?

Matyt, baritoninio kirčiavimo reliktais laikytini ir niekatrosios giminės būdvardžiai, plg. *\*drąsu*, *\*suñku*, *\*teišu* (*téifu*), *\*vařgu* (*wārgu*) šalia gerokai retesnės formos *vargù* (*wargú*) (Skardžius 1935 : 143–144). Tokio pat kirčiavimo — *bjaũru* (*biaũru*), *daiļu*, *graũdu*, *patõgu*, *suñku* (*fuñku*) — laikomasi F. Kuršaičio (Kurschat 1883) žodyne.

Taigi galima prielaida, kad dviskiemeniai būdvardžiai, kaip įvardžiai ar skaitvardžiai, bus turėję dvi — šaknies ir galūnės — kirčiavimo paradigmas.

§6. 1605 m. katekizmas minimas neatsitiktinai: spėjama, kad jo vertėjas kilęs iš pietinės vilniškių ploto dalies (Zinkevičius 1968 : 109 tt, 1975 :

4). Kirčiavimo ypatybėmis anoniminio katekizmo kalba artima M. Daukšos raštams, todėl tenka pripažinti – arba prie jų stipriai ranką bus pridėjęs minėtasis "vilniškis korektorius" (taip pat plg. K. Būgos (1961 : 77) teiginį: "Daukšos postilė yra kelių žmonių vertimas"), arba – katekizmo vertėjo tarmės kirčiavimas tuo metu nebuvo smarkiai nutolęs nuo gimtųjų M. Daukšos apylinkių tarmės. Mat visi senuosiuose raštuose aptikti kirčiavimo variantai iki šiol išlikę pietiniame aukštaičių plote.

Pirmiausia – tai visuotinai vartojami galūninio kirčiavimo įvardžiai. Įvairiais variantais – *tokis, ~ià; tokiàs, ~ià; tokjys, ~ià* (šalia *tókis, ~ia* ar *tókiàs, ~ia*) bei *kokis, ~ià; kokiàs, ~ià; kokjys, ~ià* (šalia *kókis, ~ia* ar *kókiàs, ~ia*) – jie užrašyti Gervėčių (Kardelytė 1975 : 69), Lazūnų (Vidugiris 1959 : 208; Petrauskas, Vidugiris 1985 : 124, 268; 1987 : 5, 6 tt), Zietelos (Vidugiris 1959 : 208, 209; 1960 : 122; Zinkevičius 1966 : 318), Varanavo (Grinaveckienė 1994 : 96, 106), Dieveniškių (Grinaveckienė 1993 : 166), Druskininkų (Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas 1988 : 161, 410), Punsko (Mikalonienė, Morkūnas 1988) apylinkėse ir kitur.

Antra – pietinių aukštaičių tarmėse išplitusios niekatrosios giminės formos, iki šiol išlaikiusios šaknies kirtį, – *suñku* tipo būdvardžiai (Vidugiris 1959 : 206; Kardelytė 1975 : 54; Petrauskas, Vidugiris 1985 : 250; 1987 : 26, 31 tt; Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas 1988 : 357). Kadangi net kapsų – zanavykų plote jie kirčiuojami dvejopai (ir šaknyje, ir galūnėje) – pavyzdžiui, *baĩsù, baũgù, bjaũrù, graũdù, nỹkù, skaũdù, svaĩbù, suñkù...* (Senkus 1960 : 142), – tai galima teigti, kad galūninio kirčiavimo variantas *sunkù* yra naujesnis.

Trečia – Lazūnų tarmės skaitvardžiai *vienu, vienus; aštuoniàs* (šalia *aštúoni*), *septyniùs* (šalia *septynis*) (Petrauskas, Vidugiris 1987 : 10, 19, 20, 33, 34, 38, 57), patvirtinantys M. Daukšos raštų skaitvardžio formų autentiškumą.

Taigi išeitų, kad dzūkai bus "supainioję" tik daiktavardžių, būdvardžių ir būdvardiškai kaitomų skaitvardžių – kirčiavimą?

§7. Tuomet visiškai tikėtinas atrodo morfo(fo)nologinis galūnių išlyginimas (plg. Girdenis 1991): įsigalėjus Saussure'o ir Fortunatovo dėsniai, šių linksnių galūnės pradėtos kirčiuoti net akūtinės šaknies žodžiuose. Pirmiausia tai pasakytina apie būdvardžius, plg. *sveĩkas : sveikù (<\*sveĩk-úo), sveikùs (<\*sveĩk-úos)* ir *báltas : báltu/báltù (<\*bált-úo), báltus/báltùs (<\*bált-úos)*. Jų analogijai, visiškai tokiai pat, kaip ir dgs. vardininko kirčiavimo atveju – plg. *sveiki (<\*sveĩk-íe)* bei *balti (<\*bált-íe)*, – įtakos galėjo turėti tvirtapradžiai galūniniai *ie* ir *uo*, kurių akūtas bus nulėmęs stipriąją galūnės poziciją (Mikulėnienė 1992 : 14).

Akūtinėms galūnėms įsitvirtinti tikriausiai padėjo homoniminių fleksijų buvimas pietinių aukštaičių tarmėse (Mikulėnienė 1993 : 22), plg. vyriškosios ir moteriškosios giminės būdvardžių vns. įnagininkus – *báltu/báltù (<\*bált-úo) báltu/báltù (<\*bált-ú <\*bált-á(n))*.

Apibendrintas akūtnių galūnių kirčiavimas galėjo būti pritaikytas ir daik-

tavardžiams. Juolab, kad tik kirčio vieta teskiria, pavyzdžiui, *šč*-kamienio daiktavardžio vns. įnagininką *vilkū* ir vns. naudininką *vilku*, kurio galūnė *-u* būdinga pietiniams aukštaičiams (Zinkevičius 1966 : 208, žemėl. Nr. 75; Kazlauskas 1968 : 148; Lietuvių 1991 : 40, žemėl. Nr. 36).

§8. Polinkį kirčiuoti galūnėje akūtinės šaknies daiktavardžių dgs. galinin-  
ką galėjo nulemti kuopinė daugiskaita, iki šiol gyva dzūkų tarmėse (Mikulė-  
nienė 1994 : 18). Formaliai sutapo *šč*-kamienių daiktavardžių ir daugiskaitos,  
ir *nomina collectiva* formos su *-ai* (Stundžia 1981 : 191 tt; 1994 : 21; Amb-  
razas 1992 : 36–37; Kortlandt 1993 : 46–47). Tad galūnėje kirčiuojamus  
*beržūs, grūdūs, kelmūs, pėdūs, tvartūs...* (Vidugiris 1959 : 207; Petrauskas,  
Vidugiris 1985 : 71,90; 1987 : 9, 13 tt) galima traktuoti kaip paradigmos  
išlyginimo atvejus (plg. *beržai, grūdai, kelmai, pėdai, tvarta...*).

Šią hipotezę remia pagal tą patį modelį kirčiuojami *pluralia tantum* daik-  
tavardžiai, plg. Lazūnų tarmės *akėčiūs, pavalkūs* (Senkus 1959 : 217, 222),  
*marškinius, pelanūs* (Petrauskas, Vidugiris 1987 : 5 tt). Apskritai Lazūnų  
tarmėje, rodos, buvo apibendrintas galūninis daugiaskiemenių daiktavardžių  
kirčiavimas, plg. *audeklūs, pjautuvūs, sėmenūs, vailokūs* (Senkus 1959 : 217,  
225), *avižās, riešutūs, obuoliūs, samanās, valgymūs, voverās...* (Petrauskas,  
Vidugiris 1987 : 5, 7 tt).

Tiesa, greta užrašyti šaknies kirčiavimo variantai, pavyzdžiui, *márškinius*  
(Senkus 1959 : 221), *áudeklus* (Petrauskas, Vidugiris 1985 : 20) ar *ávižās*  
(Petrauskas, Vidugiris 1987 : 42) neleidžia be atodairos teigti galūninį šių  
daiktavardžių kirčiavimą buvus senesnį, bet ir neatmeta tokios galimybės  
(Kazlauskas 1968 : 35–36).

§9. Apibendrintas galūninis daugiskaitos kirčiavimas galėjo veikti ir išlai-  
kiusias kamieno kirtį vienaskaitos formas. Tuomet jų šaknyje ar priesagoje,  
kaip šio poveikio atspindys, randasi cirkumfleksas, apskritai būdingas ati-  
trauktiniam kirčiui (Zinkevičius 1966 : 40–41), plg. *krėslas* (3)/*krėšlas* (4),  
*mōkslas* (4), *ōras* (4), *žiēdas* (4)... (Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas  
1988) ar priesagos *-ėjas, ~à* vedinius — *dėjėjas, ~à* (4), *dengėjas* (4) *mezgėją*  
(4), *siuvėjas, ~à* (4)... (Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas 1988; taip pat  
žr. — Kurschat 1883).

Galbūt taip paaiškinami ir P. Skardžiaus (1935 : 40) minėtieji tarminiai  
variantai — *daiktas, veīdas, žiēdas*. Plg.:

vns. *dáiktas*: dgs. *dáiktai*: kuop. dgs. *daiktaĩ* → vns. *daiktas*  
*daiktūs*

Šių vienaskaitos formų tvirtagalį kirčiavimą laikant antriniu, pripažįsta-  
ma cirkumfleksinės metatonijos galimybė. O tarmėse nepakitusi kai kurių  
žodžių (pvz., *káulas, šáukštas* ar *tvártas*) šaknies priegaidė rodo, kad ne visais  
atvejais šis procesas buvo pasibaigęs, plg.:

vns. *káulas*: dgs. *káulai*: kuop. dgs. *kaulaĩ* → vns. ...  
*kaulūs*

§10. Minėti kirčiavimo variantai šnekamojoje kalboje nuolat konkuruoja,  
todėl kartais kalbininkams nelengva nustatyti rūpimo žodžio akcentinę pa-

radigmą: vienaskaitos formos gali rodyti baritoninį kirčiavimą, daugiskaitos – kilnojamąjį kirtį, plg. Lazūnų tarmės *tvártas* (1): *tvárti, tvártan* (Senkus 1959 : 216–217) ir *tvartai* (3): *tvartóp, tvartai* (Petrauskas, Vidugiris 1985 : 273). Kai kada kilnojamoji tvirtapradės šaknies paradigma fiksuojama su išimtimi, plg. *kaulai* (3): acc. sg. *káulų, kaulai*, bet *kaulūs*: *Ānas kaulūs paláužė dzirbdamōs* (Petrauskas, Vidugiris 1985 : 112).

Taigi pietinėse aukštaičių tarmėse apibendrinta vns. įnagininko ir dgs. galininko "stiprioji" galūnės pozicija diachronijos požiūriu nulemta ne tiek fonetinių, kiek morfologinių aplinkybių. Todėl dėl paradigmos poveikio trūkinėjantis ryšys tarp šaknies priegaidės ir kirčio vietos tam tikrose dviskiemenio žodžio formose negali būti laikomas svarbiausiu ir vieninteliu akcentinės paradigmos rodikliu.

## LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Ambrazas S. 1992: On the development of *nomina collectiva* in the Baltic languages. — *Linguistica Baltica* 1, 35–48.
- Būga K. 1961: Lietuvių kalbos žodynas. — Būga K., *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 9–483.
- Girdenis A. 1967: Kodėl įsigali "galūninis" vardažodžio kirčiavimas. — *Mokslinė aukšt. m-kly dėstytojų konferencija lietuvių kalbos klausimais. Programa ir pranešimų tezės*. VU, Vilnius, 6.
- Girdenis A. 1973: Zapadnolitovskije i drevneprusskije slogovyje akcenty. — *Baltyjskije jazyki i ich vzaimosvjazi so slavyanskimi, finougorskimi i germanskimi jazykami. Tezisy dokladov naučnoj konferencii, posvjaščennoj 100-letiju so dnja roždenija akad. Ja. Endzelina*, Riga, 71–75.
- Girdenis A. 1991: Žodžio galo priegaidžių kilmė ir raida lietuvių kalboje. — *VI tarptautinis baltistų kongresas, 1991 m. spalio 2–4 d. Pranešimų tezės*, Vilnius, 33–34.
- Grinaveckienė E. 1993: Šaltinių šnektos tekstai. — *Periferinės lietuvių kalbos tarmės (Lietuvių kalbotyros klausimai 30)*, 134–180.
- Grinaveckienė E. 1994: *Lietuvių tarmių tekstai 1. Balatna (Varanavas)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Grinaveckis V. 1991: Apie vakarų dzūkų tarmės kirčiavimą. — Grinaveckis V., *Lietuvių kalbos tarmių kirčiavimo klausimai*. VPI, Vilnius, 110–119.
- Grumadienė L. 1988: Sociolingvistinis vilniečių lietuvių kalbos tyrimas: konsonantizmas ir akcentuacija. — *Lietuvių kalba ir bilingvizmas (Lietuvių kalbotyros klausimai 27)*, 132–149.
- Grumadienė L. 1992: Kirčiuočių mišimas Punsko jaunimo kalboje. — *Lietuvių kalbos tarmės ir jų tyrinėjimai. Praeitis ir dabartis. Antanui Salii (1902 07 21–1972) paminėti. Konferencijos pranešimų tezės. 1992 m. lapkričio 5–6 d.*, Vilnius, 11.
- Grumadienė L. 1994: Keletas naujesnių Punsko šnektos linksniavimo ir kirčiavimo ypatybių. — *Lietuvių kalbos tarmės ir jų tyrinėjimai (Lietuvių kalbotyros klausimai 34)*, 97–106.
- Illič-Svityč V. M. 1963: *Imennaja akcentuacija v baltijskom i slavyanskom*, Moskva: Nauka.
- Kardelytė J. 1975: *Gervėčių tarmė (fonetika ir morfologija)*, Vilnius: Mintis.
- Kazlauskas J. 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.
- Kortlandt F. 1993: Tokie šalti rytai. — *Baltistica* 28(1), 45–48.
- Kurschat F. 1883: *Wörterbuch der Litauischen Sprache*, Halle.
- Lietuvių 1970: *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*, Vilnius: Mintis.
- Lietuvių 1991: *Lietuvių kalbos atlasas 3, Morfologija*, Vilnius: Mokslas.

- Lipskienė J., Vidugiris A. 1967: Dieveniškių tarmė. — *Lietuvių kalbos gramatinė sandara (Lietuvių kalbotyros klausimai 9)*, 183–222.
- Mikalonienė B., Morkūnas K. 1988: Punsko valsč. Kreivėnų k. tarminiai tekstai. (Rankraštis saugomas Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriuje. Reg. Nr. 63).
- Mikulėnienė D. 1992: Priegaidžių raidos klausimu. — *Jono Kazlausko diena: istorinės gramatikos dalykai. Konferencijos programa ir tezės*, Vilnius, 13–14.
- Mikulėnienė D. 1993: Dėl pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių akcentinių paradigų mišimo. — *Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai. Jurgiui Gerulii (1883 08 13– apie 1945) paminėti. Konferencijos pranešimų tezės*, Vilnius, 21–22.
- Mikulėnienė D. 1994: Dėl ō-kamienų daiktavardžių raidos. — *Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai. Pranui Skardžiui (1899 03 26–1975 12 18) paminėti. Konferencijos pranešimų tezės*. Vilnius, 17–18.
- Morkūnas K. 1969: Rytų aukštaičių pietinės tarmės morfologija. — *Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai (Lietuvių kalbotyros klausimai 11)*, 107–146.
- Naktinienė G., Paulauskienė A., Vitkauskas V. 1988: *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- Petrauskas J., Vidugiris A. 1985: *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- Petrauskas J., Vidugiris A. 1987: *Lazūnų tarmės tekstai*, Vilnius: Mokslas.
- Senkus J. 1959: Lazūnų tarmės tekstai. — *Lietuvių kalbotyros klausimai 2*, 215–230.
- Senkus J. 1960: Kapsų-zanavykų tarmių būdvardžio ir skaitvardžio kaitybos bruožai. — *Lietuvių kalbotyros klausimai 3*, 133–159.
- Skardžius P. 1935: *Daukšos akcentologija*, Kaunas.
- Skardžius P. 1968: *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, Čikaga.
- Stundžia B. 1984: Lietuvių kalbos dviskiemenių daiktavardžių kirčiavimo variantai. — *Kalbotyra 35(1)*, 86–92.
- Stundžia B. 1981: Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linkniavimo bei kirčiavimo sistemų rekonstrukcijai. — *Lietuvių onomastikos tyrinėjimai (Lietuvių kalbotyros klausimai 21)*, 185–198.
- Stundžia B. 1994: Daiktavardžio kamienų bei giminių variantai baltų kalbose (ide. ir bendroji baltų bei slavų kalbų leksika). — *Baltistica 27(2)*, 13–30.
- Vidugiris A. 1959: Kai kurios Zietelos tarmės ypatybės. — *Lietuvių kalbotyros klausimai 2*, Vilnius, 195–213.
- Vidugiris A. 1960: Zietelos tarmės gvardis. — *Lietuvių kalbotyros klausimai 3*, 113–133.
- Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Z. 1968: Apie 1605 m. katekizmo tarmę. — *Baltistica 4(1)*, 109–116.
- Zinkevičius Z. 1975: *Iš lietuvių istorijos akcentologijos. 1605 m. katekizmo kirčiavimas*, Vilnius.
- Zinkevičius Z. 1979: Kirčio atitraukimas ir kirčiavimo paradigmos. — *Kalbotyra 30(1)*, 90–93.
- Zinkevičius Z. 1983: Dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidžių raidos. — *Baltistica 19(2)*, 120–122.

# ZUR FRAGE DER AKZENTUIERUNGSVARIANTEN DER NOMINA IN DEN SÜDAUKŠTAITISCHEN MUNDARTEN

## Zusammenfassung

Eine relativ große Anzahl der Akzentuierungsvarianten weisen die südaukštaitischen Mundarten auf. Hier werden viele Wörter und Formen anders in der Gemeinsprache akzentuiert, vgl.: *vienùs* / *vienus*, *pédùs* / *pédus*, *kauláĩ* / *káulai* u. a. Besonders schwankt die Akzentuierung in den Formen des Instrumentals Sing. und Akkusativ Pl.

Da die meisten Akzentuierungsvarianten in den südaukštaitischen Mundarten, dem Grenzgebiet des Litauischen, vorliegen, werden die Akzentuierungsvarianten oft auf den Einfluß der slawischen Sprachen zurückgeführt. Obgleich der slawische Einfluß auch augenscheinlich ist, ist die Mischung der Akzentuierungsparadigmen nicht immer als eine neue Erscheinung aufzufassen.

Im vorliegenden Artikel wird die Ansicht zum Ausdruck gebracht, daß auch diachronische Bedingungen zur Entstehung der Akzentuierungsvarianten in den südaukštaitischen Mundarten geführt haben könnten. Vergleicht man das entsprechende Material des alten Schriftums (die Postille und den Katechismus von M. Dauksa, den anonymen Katechismus von 1606, die Wörterbücher von F. Kurschat) mit den späteren Forschungsangaben aus den aukštaitischen Mundarten (Lazūnai, Gervėčiai, Dieveniškes, Druskininkai, Punkskas), stellt man fest, daß alle in dem alten Schrifttum vorgefundenen Akzentuierungsvarianten in diesen Mundarten erhalten sind. Folglich sind sie nicht neu.

Es werden einige möglichen Ursachen der Entstehung der Akzentuierungsvarianten hervorgehoben. Als erstes ist der morpho(pho)nologische Ausgleich der Endungen zu nennen, vgl.: *sveikàs* : *sveikù* (<\**sveik-úo*), *sveikùs* (<\**sveik-úos*) und *báltas* : *báltu* / *báltù* (<\**bált-úo*), *báltus* / *báltùs* (<\**bált-úos*). Die Akzentuierung dieser Endungen ist analog der Nominativformen des Plurals (vgl.: *sveiki* und *balti*). Außerdem konnten zur Festigung des Endungsakzents die homonymen Flexionen beitragen, vgl. in diesen Mundarten die identischen Instrumentalisformen der Maskulina und Feminina in Singular *báltu* / *báltù* und *báltu* / *báltù* sowie den dativ Sing. der *o*-stämmigen Substantive des männlichen Geschlechts *vilku* und den Instrumentalis Sing. *vilku*. Drittens, die Akzentuierung der Akkusativformen des Plurals der Substantive mußte durch die in diesen Mundarten noch lebendigen Formen der *Nomina Collectiva* beeinflusst worden sein. Als die *Nomina Collectiva* auf -ai zum Faktum des Sprachgebrauchs wurden, fielen sie völlig mit dem Plural der *o*-stämmigen Substantive zusammen.

Es ist glaubwürdig, daß die Endungsakzentuierung des Plurals eine Einwirkung auf den Silben Akzent des Stammes der Singularformen ausüben konnte, vgl.:

Sing. *dáiktas* : Pl. *dáiktai* : Nom. Koll. Pl. *daiktai* → Sing. *daiktas*  
*dáiktus* *daiktùs*

In den südaukštaitischen Mundarten konnte also die unifizierte "starke" Position der Endung des Instrumentals Sing. und des Akkusativs Pl. von diachronischer Sicht her vorwiegend von morphologischen Bedingungen, weniger aber von den phonetischen bestimmt sein.